

Питання зарубіжної історії

Н.В.Беседіна

КРАЇНИ АРАБСЬКОГО СХОДУ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

У статті аналізується процес еволюції політичних систем країн Арабського Сходу, розкриваються специфічні риси ісламської моделі розвитку.

Ключові слова: арабізм, Арабський Схід, деісламізація, емірат, імамат, модернізація, халіфат.

На сьогодні понад 1,7 млрд. населення земної кулі сповідують іслам. Більшість правовірних — жителі арабського культурно-історичного субрегіону мусульманського світу. Найважливішою тенденцією в їх житті стає наростаючий вплив традиційно-історичних чинників, передусім ісламу та ісламізації. Характерними стали спроби зреалізувати на практиці «ісламський проект», тобто відновити певні форми взаємодії релігії та політики, релігії та держави («ісламська держава»), відродити шариат як державне право, мусульманські норми регулювання господарського життя («ісламська економіка»).

Проблеми, пов'язані із зародженням, становленням та розвитком арабо-ісламських політичних систем, дістали своє відображення у низці праць радянських, російських і західних дослідників. Виникнення ісламської державності в Аравії та її перетворення на халіфат ґрунтовно висвітлені у дослідженнях П.Ланда [1], Д.Сурдель і Ж.Сурдель [2], Г.Грунебаума [3], А.Массе [4], Є.Беляєва [5]. Пошук арабськими мислителями найбільш адекватного прогресивного шляху розвитку й концепції «арабської єдності», «арабізму», «націоналізму», «арабського соціалізму» досліджені у працях А.Аль-Раухани [6], С.Дружиловського [7], М.Сапронової [8], К.Труєвцева [9].

Однак наукового дослідження, у якому б ґрунтовно і всебічно, через призму століть розглядалися зародження та розвиток арабо-мусульманських політичних систем, немає.

Метою пропонованої статті є висвітлення основних передумов та етапів розвитку політичних систем Арабського Сходу; дослідження впливу ісламської традиції на суспільне і політичне життя арабських країн; виокремлення й аналіз типологічних політичних режимів на сучасному Арабському Сході.

Початок становлення арабо-ісламської державності припадає на VII століття, коли в надрах Аравійського півострова виник іслам. Його засновник Мухаммед, здійснивши 16 липня 622 року хіджру із Мекки в Йасриб, створив першу мусульманську общину [2, с. 29]. Взаємовідносини між мухаджирами та жителями оази відтепер регулювалися Конституцією Медини [1, с. 21]. Це дозволило створити таку структуру, яка забезпечила єдність мединців незалежно від їх релігійної належності. Нові настанови Мухаммеда базувалися на ідеї фундаментальної рівності всіх мусульман перед Аллахом: «Віруючі — брати. Так примиряйте обох ваших братів і бійтеся Аллаха, — можливо, будете ви помилувані» [10, с.368]. Були

впорядковані старі звичаї карного права: мусульманська община ставала гарантом майна та особистості. Ці егалітарні заходи суттєво вирізняли мусульманське суспільство від усіх попередніх. Позитивними були й упроваджені Мухаммедом заборони податкового відсотка, азартних ігор, уживання вина, а також використання сонячного календаря. У Медині були сформовані принципи ісламу як оригінальної та аутентичної релігії: п'ятиразова молитва, звернена не до Єрусалиму, а до Мекки; обов'язковий піст; хадж до святих місць; обов'язковий податок; джихад [1, с. 21]. Таким чином, були закладені основи арабської державності військово-теократичного експансіоністського типу. Експансія войовничих правовірних, окрім релігійного фанатизму, стимулювалася й санкціонованим самим Посланником генеральним принципом розподілу військової здобичі: 4/5 належало воїнам, а 1/5 призначалася нужденним.

Після смерті Пророка у 632 році поширення нової віри та успішні завоювання арабів-мусульман сприяли створенню Арабського халіфату. За перших праведних халіфів Абу-Бакра (632-634), Умара (634-644), Усмана (644-656) й Алі (656-660) національна арабська держава перетворилася на теократичну світову імперію [1, с. 49]. Її подальший розвиток відбувався за Омейядів (661-750) і Аббасидів (750-1258). За правління останніх араби остаточно втратили привілейоване становище й монополію на владу. Мусульмани, араби і неараби, реально зрівнялися в правах. Цьому сприяла політика ісламізації та арабізації захоплених арабами земель. Аббасидський халіфат наприкінці VIII—IX століть був могутньою централізованою феодално-бюрократичною державою. Правління імперією перестало бути тимчасовим царствуванням, а стало теократією на чолі з халіфом, якого відтепер величали «Тінню Бога на Землі». Важливою особливістю імперії стала нерозривна єдність релігії та політики. Халіф формально мав усю повноту влади релігійної (імагат) і світської (емірат) [11, с. 276]. Загалом стабільність ісламської державності зумовлювалася не тільки єдністю релігії та політики, а й надзвичайною простотою її адміністративної організації [11, с. 496]. Система ісламського управління розподілялася за трьома напрямками: судово-релігійним, військово-адміністративним і фіскальним. Монарх спирався на главу бюрократичного апарату (дивана) — вазира, який керував адміністрацією, призначав фінансових чиновників, суддів, провінційних намісників і военачальників, приймав послів.

Сила ісламу та ісламського типу державності полягала насамперед у глибокому почутті колективізму й рівності людей. Ісламське суспільство мало глибокий теократичний авторитарний характер. Теоретично мусульмани становили одну братську общину — умму, у якій усе підпорядковувалося принципам соборності (шура) і товарищескості, як заповідав на смертному одрі Мухаммед: «Я залишаю вам те, що допоможе вам, якщо ви будете вірними цьому, уникнути помилок: річ ясну, Священну Книгу і сунну свого Пророка. Знайте, що будь-який мусульманин — брат іншому мусульманинові, що мусульмани — брати, що не належить людині від частки його брата більше від того, що останній дає йому з доброї волі. Не робіть зла собі» [2, с. 37]. Водночас мусульмани усвідомлювали рівність усіх членів умми перед Всевишнім, але, як піддані ісламської держави, не заперечували й сприймали «справедливість» ієрархічної структури у державі та суспільстві [13, с. 122]. Характерною суспільною поведінкою був крайній соціально-політичний нарцисизм. Це визначило, з одного боку, закритий характер суспільства, а з іншого — вороже ставлення до навколишнього світу. Особливою рисою

поведінки правовірних був активний прозелітизм, який здебільшого втілювався у мирних формах джихаду [12, с. 42].

Унаслідок політичного занепаду Аббасидського халіфату, на Близькому Сході виник ефект поліцентризму. Поступово на руїнах єдиної держави виникли емірати і султанати, правителі яких були практично необмеженими монархами. Водночас це були нестійкі політичні утворення, що пояснювалося недостатньою легітимністю влади. Халіфат існував упродовж століть, бо мав вищу божественну санкцію на владу, а еміри та султани сприймалися як самозванці [11, с.282]. Тому політична карта колись цілісного арабського світу у X — XIII століттях була не лише мозаїчною, а й змінювалася дуже швидко. Крім того, ситуація ускладнювалася етнічними хвилями чужих для Близького Сходу прибульців. Однак ці події не змінювали кардинальних параметрів ісламської релігійно-політичної структури: єдиних законів, політичних інститутів, культурних цінностей та стереотипів поведінки.

Упродовж XVI — початку XX століть більшість арабських земель перебувала у складі Османської імперії, решта — у складі Ірану. Сформована раніше арабо-ісламська політична система не зазнала в класичну оттоманську добу майже жодних змін. Так, Хіджаз із Меккою та Мединою, визнаючи авторитет султана, у внутрішніх справах користувався практично повною автономією. Порівняно мало змінився після османського завоювання Єгипет. У Сирії з її складною внутрішньою структурою була введена система прямого управління Порти.

Важливою подією в історії ісламу стало виникнення на межі XVIII — XIX століть у Північній Аравії ще одного вогнища раннього ісламського фундаменталізму — релігійно-політичного руху ваххабітів, засновником якого був Мухаммед ібн Абд аль-Ваххаб (1703-1792) [12, с. 404]. Закликаючи до рівності та суворої пристойної поведінки, він прославляв бідність, забороняв носити шовковий одяг, тютюнопаління, танці, співи, галасливі святкування, обстоював ідею повернення до джерел віри, відновлення ісламу у його ранній чистоті, вимагав послуговуватися в усіх сферах життя винятково нормами Корану і сунни Пророка. У 1744 році на основі ваххабізму створено теократичну державу Дерія у центрі Неджду, яка впродовж 1745-1773 років охопила майже всю Центральну Аравію, а на початок XIX століття — весь Аравійський півострів. Водночас імперія ваххабітів була вкрай нестійкою державою, оскільки, створена за допомогою шаблі, вона фактично залишалася конгломератом завойованих провінцій, союзних держав, васальних володінь і майже незалежних територій данників еміра [14, с. 120].

На початку XVIII століття у Єгипті та країнах Північної Африки сформувалися практично незалежні держави, які лише формально вважалися частиною Османської імперії. Кожна з них мала свій державний лад та уряд, спиралася на власні культурно-цивілізаційні цінності, власні звичаї приватного і суспільного життя. Тільки вірність ісламу, спільність соціальних ідеалів, схожість суспільних та політичних інститутів утримували арабські держави Африки у складі Османської імперії [12, с. 407]. Отже, іслам залишався основною опорою держави та її інститутів. Державна система й державна політика визначалися вказівками Корану і сунни. Суспільне життя регулювалося законами шаріату, а община (умма) розглядалася як модель ідеального державного ладу [14, с. 121]. Як відомо, після смерті Пророка, який утілював у собі релігійну та політичну єдність умми, питання державного керівництва мусульманськими народами через протистояння суннітів і шіїтів набуло особливої актуальності. Сунніти обстоювали

концепцію виборного халіфату як мусульманської форми правління, шіїти право на духовну й державну владу визнавали винятково за імамами та їх спадкоємцями [15, с. 14]. Отже, імамат за своєю природою був автократичним режимом. Характерними елементами цієї політичної системи були: надмірна централізація влади в руках правителя, його прагнення до самодержавства та одноособового правління, волюнтаризм у прийнятті рішень; постійні спроби перешкоджати діяльності державного апарату; використання релігії в інтересах правителя на основі тези «підпорядкування правителіві — підпорядкування Всевишньому», що було перефразуванням цитати з Корану: «Підкоряйтеся Аллаху і підкоряйтеся Посланнику та тим, кому належить влада серед вас» [6, с. 50].

Отже, іслам — це не лише нова релігія й цивілізація, а і нова модель державності. Його жорстка догматична доктрина з п'ятьма символами віри (сповідання, молитва, піст, милостиня та хадж), повною, беззастережною покірністю перед Аллахом, а також утілюючими його на землі Пророком або його заступником (халіфом) сприяла подоланню політичного хаосу не лише близькосхідного регіону, а й сформувала основні параметри ісламської цивілізації з її очевидною орієнтацією на покірність нівельованої особи перед вищою силою і санкціонованою нею земною владою. Практично це відобразилося у притаманній саме ісламу, ісламській цивілізації нерозривній єдності релігії й політики, релігії й влади, релігії й владоможців [16, с. 293].

Початковий етап політичної модернізації арабського світу припадає на ХІХ — початок ХХ століття [17, с. 49]. Водночас цей процес в окремих арабських країнах був різним за темпами і термінами. Спершу, як правило, він призвів до виникнення перехідного стану суспільно-політичних структур, анклавного розвитку передових укладів. На цьому етапі модернізація характеризувалася «трансплантацією» європейських інститутів у східне суспільство: поєднання елементів копіювання, адаптації, синтезу, імітації й часткового відторгнення. Найперші модернізаційні реформи були проведені Османською імперією та її напівсамостійними васальними володіннями — Єгиптом і Тунісом. Єгипетський паша Мухаммед Алі внаслідок реформ перебудував майже всі сфери суспільно-політичного та культурного життя країни. Спершу він перетворив на державну власність усі джерела прибутку й засобів виробництва [18, с. 333]. Корінним чином була змінена центральна та місцева адміністративна система. За допомогою абсолютистсько-деспотичних методів Мухаммед Алі започаткував політику підпорядкування мусульманських релігійних інститутів державній владі [18, с. 83]. Подальша європеїзація суспільно-політичного життя в Єгипті полягала в упровадженні османських Комерційного та Карного кодексів, складених за французьким зразком, появі світських судів. У 1866 році запроваджено Консультативні збори депутатів — представницький орган, який складався з провінційних нотаблів. Упродовж 1850 — 1870-их років відбувалося подальше юридичне оформлення автономного статусу Єгипту в межах Османської імперії [16, с. 373]. У 1873 році Єгипет отримав статус «держави», а не «провінції», як було раніше. Арабська мова стала офіційною. Реформи 1850 — 1870-их років викликали бурхливу соціально-економічну та політичну трансформацію єгипетського суспільства.

Отже, друга фаза початкової політичної модернізації арабського світу припадає на другу половину ХІХ — початок ХХ століття. Її характерними рисами залишалися примусовий характер, утворення багатукладності, вестернізовані форми перетворень і секуляризація, політико-правова еволюція, спрямована на формування сучасної громадянсько-політичної

держави [17, с. 120]. Насамперед це знайшло своє відображення в елементах «урядового конституціоналізму» в Єгипті за хедива Ізмаїла та в Османській імперії в епоху Танзимату [19, с. 28].

Початок ХХ століття став новим кроком у політичній трансформації країн Арабського Сходу. Модернізаційні зрушення визначалися могутнім і всебічним впливом Європи. Одним із його наслідків стало формування початкових форм сучасного політичного процесу. Хоча ініціатором модернізаційних змін в арабському світі була держава (або зацікавлена в них метрополія), наслідком цих змін було створення нових суспільних страт. Коректувалася система державного управління, яка все чіткіше вирізнялася рисами централізації буржуазного типу. Водночас найгострішою проблемою Османською імперії, до складу котрої входила значна територія арабського світу, залишалось національне питання. Молодотурки проводили жорстку політику придушення арабського національно-визвольного руху [19, с. 328]. Формування нової політичної культури найбільш відчутно проявлялося поміж молоді арабської інтелігенції. Стрижнем їх ідеології був арабський патріотизм, арабська єдність, прагнення перетворити Османську імперію на двоєдину турецько-арабську державу, побудовану на засадах самоврядування або автономії [20, с. 91].

Напередодні й у роки Першої світової війни актуальності набуло питання єдності арабо-мусульманського світу, що знайшло своє відображення у русі панісламізму та арабізму. Однак прагнення арабів до створення єдиної арабської держави завершилося безрезультатно [21, с. 57]. Навпаки, Перша світова війна призвела до ще більшої роздробленості й залежності арабо-мусульманського світу. Водночас у 1920 — 1930-их роках в арабських країнах, які перебували під мандатним управлінням Великобританії та Франції, відбувалися складні процеси формування нової політичної системи. Відображенням напівколоніальної залежності цих країн було прийняття в них конституцій, які розроблялися за західноєвропейським зразком і були певним компромісом між національно-визвольним рухом та державами Заходу [8, с. 140]. Співвідношення сил між ними відображалось в характері взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади: сильна й незалежна від парламенту виконавча влада була засобом політики метрополій. Навпаки, розширення прав законодавчої влади відповідало інтересам національно-визвольних сил [22, с. 101].

Новий етап суспільно-політичного розвитку країн Арабського Сходу розпочався після Другої світової війни. Еволюція арабського світу відбувається по трьох головних лініях: боротьба за досягнення та зміцнення національного суверенітету, за розширення прав населення в керівництві державою і за посилення впливу на прийняття рішень міжнародного характеру. В більшості арабських країн конституційний розвиток розпочався в повоєнний час із закріплення в перших конституціях факту досягнення політичної незалежності (Алжир, Туніс, Марокко, НДРС та ін.), а в феодально-абсолютистських монархіях перші конституції були прийняті у 1990-их — на початку 2000-их років (в Саудівській Аравії — 1992 року, в Омані — 1996 року, в Бахреїні — 2000 року) [1, с. 140]. У перші десятиріччя незалежного розвитку надзвичайно актуальним був пошук арабською елітою найбільш адекватного, сприятливого для прогресу арабського суспільства варіанта розвитку. Досить популярними у 1950-их — 1960-их роках були запропоновані відомими арабськими мислителями та політиками концепції «арабської єдності», «арабізму», «націоналізму», «арабського соціалізму» [14, с. 121]. Уявлення про «ідеальний» державний і суспільний лад арабів знайшли

своє відображення в низці ідейно-теоретичних розробок лідерів арабських країн — «насеризмі», «баасизмі», «третій світовій теорії» М.Кадафі, «бурджибизмі».

Водночас суспільно-політична модернізація арабських країн мала нерівномірний і уповільнений характер, зумовлений низкою чинників: тривала самоізоляція, викликана зневажливим ставленням до «світу невірних», яка майже внеможливила контакт з Європою, модернізацію, притік свіжих ідей та вчасне долучення до суспільних, політичних, культурних і технологічних цінностей та досягнень Заходу; гіпертрофована, домінуюча роль мусульманських богословів, унаслідок чого духовна й інтелектуальна енергія суспільства виявилася затисненою догматизмом і схоластикою; патріархально-патерналістська традиція, яка в поєднанні з клановістю, партикуляризмом та мозаїчністю суспільства сприяла встановленню авторитарних і деспотичних режимів та перешкождала формуванню громадянського суспільства й ствердженню демократичних засад суспільного розвитку; безрезультатні спроби (після досягнення незалежності) пересадити на непідготовлений ґрунт чужі моделі розвитку, такі, як західна демократія та імітація соціалістичного ладу. У 1970 — 1990-их роках в арабських країнах були здійснені серйозні спроби модернізації державно-політичного життя. У більшості держав регіону досить успішно здійснювалися програми структурного оздоровлення національних економік, які, на жаль, призводили до низки політичних та соціальних проблем. Одним із засобів усунення цих суперечностей у суспільстві, запобігання дестабілізації стала «політична лібералізація», «дозована» демократизація, формування «демократії без демократів». Сучасні політичні режими на Арабському Сході можна поділити на дві основні групи — монархічні й республіканські, але водночас типологічно авторитарні. Різниця між ними полягає в тому, що стрижнем монархічних авторитарних режимів є сам інститут монархії. Республіканські режими, які виникли на хвилі національного визволення та ідеології арабського націоналізму, певний час перебуваючи під впливом світового соціалізму й будучи модернізаторськими за своєю сутністю, мають у своїй основі так само авторитарний стрижень, оснований на практично необмежній президентській владі. Таким чином, інститут президентської влади є певним сурогатом монархії, але позбавленим її сакрального змісту. Тому, природно, він змушений більшою мірою спиратися на силові структури. Так, монархічні режими Йорданії та Марокко і республіканські режими Єгипту й Тунісу вирізняються авторитарними інститутами. Водночас у цих країнах формально існують форми представницької демократії — парламенти, політичні партії, виборча система [9, с. 15]. Різниця між ними полягає у функціонуванні парламентської та багатопартійної системи. У Марокко і Йорданії існує реальна багатопартійність, здійснюються принципи обмеженого політичного плюралізму, політичної конкуренції та ротации політичних еліт. До йордано-марокканської моделі типологічно можна віднести й політичну систему Саудівської Аравії.

Єгипетсько-туніська модель вирізняється тим, що партійні системи формально є багатопартійними, а фактично вони були й залишаються тільки антуражем, камуфлюючим реальне панування пропрезидентських партій. Ураховуючи те, що перебування однієї особи на посаді президента не обмежене кількістю термінів, а принцип конкурентності президентських виборів фактично відсутній і як наслідок президентські вибори мали до останнього часу безальтернативний, плебісцитарний характер, президентство за таких умов відрізняється від абсолютної монархії лише відсутністю

механізму престолонаступництва [9, с. 15]. Однак політична лібералізація означала б залучення до активної діяльності основної опозиційної сили — ісламістів, які в принципі заперечують легітимність світського режиму й висувають радикально-тоталітарний проект майбутнього державного ладу. Отже, монархічні режими на зразок марокканського або йорданського вирізняються певною перевагою в розвитку представницької демократії порівняно з республіканськими (єгипетським або туніським). Головним чинником цієї переваги є сакральність влади, яка є серйозним стримуванням для діяльності ісламістів. Тому авторитаризм із сакральністю, як одним із його найважливіших елементів, залишається системотвірним чинником політичних систем, подібних до йорданської або марокканської [9, с. 16].

За останній час певний розвиток представницької демократії започаткований у монархіях Перської затоки (Кувейт, ОАЕ, Бахрейн, Катар). Це — поступове законодавче обмеження авторитаризму, тобто формування засад конституційних монархій. Водночас такі зміни відбуваються вкрай повільно й не вирізняються своєю стійкістю, що зумовлено анклавністю цих країн щодо пануючих навколо авторитарних режимів та залежністю їх економічного розквіту і політичного існування від гастарбайтерства, за якого іноземні робітники, становлячи значний сектор соціуму, виключені з політичного життя взагалі. Особливості політичного розвитку можна виокремити й щодо сирійсько-єменської моделі. Водночас політичні системи Сирії, Алжиру, Ємену типологічно можна віднести до єгипетсько-туніської моделі. Так, політичний режим Сирії характеризується авторитарною президентською (династичною) владою, її опорою на силові структури [24, с. 116].

На Арабському Сході є дві країни, де ісламізм став не лише одною з ідеологічних форм і складових частин політичного життя, а й був певним чином інтегрований в існуючі політичні системи. Йдеться насамперед про Судан та Лівію. У Судані після перевороту, здійсненого проісламістом генералом Омаром аль-Баширом у 1989 році, вперше в арабській історії організація «братів-мусульман» опинилася не в опозиції, а в самому епіцентрі влади [9, с. 19]. Однак ісламістам не вдалося об'єднати суданське суспільство на засадах ваххабізму. В країні виникла гостра конфронтація, яка набула не тільки політичного, а й збройного характеру між провідними політичними угрупованнями (між ваххабітами й махдистами). Певним чином стабілізувати ситуацію вдалося лише за допомогою армії. Тому існуючий суданський режим, котрий спирається на силові структури, нічим не відрізняється від колишніх авторитарних режимів.

Лівійська модель — це на сьогодні унікальна і стійка модель суспільно-політичного розвитку. Існуючому режимові вдалося досягти суттєвої суспільної консолідації. До політичної системи інкорпоровані модернізовані та пристосовані до сучасних лівійських реалій елементи самого ісламу. Так, на думку засновників Джамахирії й насамперед самого М.Каддафі, «пряма демократія» епохи класичного ісламу в сенсі суспільно-політичного механізму збігається з народними конгресами як початковою формою політичної організації в Лівії. Особливі елементи «прямої демократії» відображені й у системі джамахір (взаємовідносини між «вождем» і «народом»), у відсутності формалізації становища та функцій «вождя» в політичній системі, що уможливило більшу свободу його дій, ніж в інших авторитарних республіках [9, с. 20]. Таким чином, джамахирійський режим порівняно з єгипетсько-туніською моделлю авторитарної президентської республіки відрізняється більшою стійкістю й консолідацією.

Особливе місце поміж арабських політичних систем належить Лівану, який до громадянської війни часто називали «арабською Швейцарією». Подібно до Швейцарії у XIX — першій половині XX століття Ліван був оазою політичного плюралізму в оточенні монархій і авторитарних республіканських режимів. Однак суттєва нестійкість соціально-політичної ситуації й слабкість владної конструкції, поглиблені впливом соціально-демографічних змін (формування мусульманської шийтської більшості), палестинської військово-політичної присутності та втручанням зовнішніх сил призвели до тривалого громадянського конфлікту. Виявилось, що демократичний лад у Лівані був лише фасадом, прикриттям для жорсткого авторитарно-кланового характеру внутрішнього устрою кожної з конфесійних общин [9, с. 21].

Ситуація «ліванізації» характерна й для Іраку в постсаддамівський період. Загалом Ірак XX століття — країна з дуже багатим досвідом експериментування з різними модифікаціями політичних режимів: спершу королівський режим з багатопартійністю, виборами і зміною партійних урядів, потім «авангардний» військово-політичний режим Касема, за ним перший та другий баасистські режими й, зрештою, безальтернативне правління баасистів у формі диктатури С. Хусейна. Саддамівський режим можна схарактеризувати як авторитарно-тоталітарний, адже за нього водночас існували авторитарні риси (замкненість системи на особистості правлячої особи, визначальна роль останньої у механізмі управління політичними та суспільними процесами, проекція особистості лідера на політичні інститути), так і тоталітарні (роль авангардної партії в однопартійній системі, тотальний контроль над особистістю громадян, методи соціально-політичної інженерії, спрямовані на створення нового суспільства та виведення «нової породи» людей) [9, с. 21]. Така система була досить ефективною у внутрішньополітичному сенсі. Її крах був спричинений не внутрішніми процесами, а іноземним вторгненням з наступною окупацією.

Отже, арабські країни набули значного досвіду в трансформації політичного простору, що знайшло своє відображення в конституційному процесі, в партійному плюралізмі, свободі преси й багатьох інших аспектах політичного життя. Однак усі ці атрибути демократії мають суто формальний, фасадний характер, прикриваючи авторитарну за своєю сутністю владу. Практично в жодній з арабських країн процес реформування традиційного суспільства і режиму правління не привів до значних змін. Водночас за останні роки все більш актуальним стає питання про вплив ісламу та ісламістських організацій на суспільно-політичну ситуацію в арабсько-мусульманських країнах. Тому правлячі еліти арабських держав, незважаючи на особливості існуючих там політичних режимів, у цілому дотримуються єдиних принципів проведення реформ, які полягають у прагненні гармонійного поєднання демократії й традиційних цінностей.

Примітки

1. Ланд П. Ислам / Пол Ланд; [пер. с англ. И. Бочков]. — М.: Астрель, 2003. — 192 с.
2. Сурдель Д. Цивилизация классического ислама / Д. Сурдель, Ж. Сурдель; [пер. с фр. В. Бабинцев]. — Екатеринбург: У-Фактория, 2006. — 544 с.
3. Грюнебаум Г. Э. фон. Классический ислам / Г. Э. фон Грюнебаум; [пер. с англ. И. Бочков]. — М.: Наука, 1988. — 261 с.
4. Массэ А. Ислам: очерк истории / А. Массэ. — М.: Наука, 1982. — 193 с.

5. Беляев Е.А. Арабы, ислам и Арабский халифат в раннее средневековье / Е.А.Беляев. — М.: Наука, 1965. — 327 с.
6. Аль-Раухани А. Эволюция традиционных форм институтов власти в Йемене / А.Аль-Раухани // Азия и Африка сегодня. — 2007. — №9. — С. 48-53.
7. Дружиловский С.Б. Исламская модель развития как альтернатива вестернизации восточного общества / С.Б.Дружиловский // Мусульманские страны у границ СНГ. — М.: Крафт, 2002. — С. 96-115.
8. Сапронова М.А. Основные черты и особенности функционирования политических систем арабских стран / М.А.Сапронова // Политические системы и политические культуры Востока. — М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. — С. 139-184.
9. Труевцев К. Политические системы арабских стран: между авторитаризмом и демократией / К. Труевцев // Азия и Африка сегодня. — 2005. — №7. — С. 15-21.
10. Коран // Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Тематична хрестоматія / В.А.Рубель. — К.: Либідь, 2002. — С. 283-375.
11. Васильев Л.С. История Востока: в 2 тт. / Л.С.Васильев. — М.: Высшая школа, 2001. — Т. 1. — 512 с.
12. История Востока: в 6 тт. / [Гл. редкол.: Р.Б.Рыбаков (пред.) и др.; Институт востоковедения РАН] — М.: Восточная литература, 2000. — —
Т.3. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI — XVII ст. / [Отв. ред. Л.Б.Алаев]. — 2000. — 696 с.
13. Ефимова Л.М. Особенности политической культуры современного Востока / Л.М.Ефимова // Политические системы и политические культуры Востока. — М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. — С. 118-136.
14. Алаев Л.Б. История социально-политической мысли стран Востока / Л.Б.Алаев, А.Д.Воскресенский // Восток. — 2004. — №1. — С. 106-125.
15. Мамедова Н. Тернистый путь трансформации исламской государственности / Н.Мамедова // Азия и Африка сегодня. — 2004. — №1. — С. 14-18.
16. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навчальний посібник / Ю.В.Павленко. — К.: Либідь, 1996. — 360 с.
17. Романова Н.Г. Модернизация арабского мира / Н.Г.Романова, И.М.Смилянская, А.И.Яковлев // Восток. — 2007. — №2. — С. 118-130.
18. История Востока: в 6 тт. / [Гл. редкол.: Р.Б.Рыбаков (пред.) и др.; Институт востоковедения РАН]. — М.: Восточная литература, 2004. — —
Т. IV. Восток в новое время (конец XVIII — XX вв.) / [Отв. ред. Л.Б. Алаев]. — 2004. — 608 с.
19. История Востока: в 6 тт. / [Гл. редкол.: Р.Б.Рыбаков (пред.) и др.; Институт востоковедения РАН]. — М.: Восточная литература, 2005. — —
Т. IV. Восток в новое время / [Отв. ред. Л.Б.Алаев]. — 2005. — 577 с.
20. Жарраф Мохамед. Етапи модернізації політичної системи Марокко / Мохамед Жарраф // Людина і політика. — 2002. — №5. — С. 69-91.
21. Ланда Р.Г. Мусульманский мир и Первая мировая война / Р.Г.Ланда // Восток. — 2004. — №1. — С. 57-71.
22. Козицький А.М. Новітня історія країн Азії та Африки: навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / А.М.Козицький. — Львів: Афіша, 2004. — 430 с.

23. Белокреницкий В.Я. Восток на рубеже веков — некоторые итоги и перспективы развития / В.Я.Белокреницкий // Восток. — 2001. — №5. — С. 66-88.
24. Ахмедов В.М. Башар Асад — преемственность ради реформ / В.М.Ахмедов // Восток. — 2004. — №3. — С. 116-127.

Н.В.Беседина

Страны Арабского Востока: особенности становления и развития политических систем

В статье анализируется процесс эволюции политических систем стран Арабского Востока, раскрываются специфические черты исламской модели развития.

Ключевые слова: арабизм, Арабский Восток, деисламизация, имамат, модернизация, халифат, эмират.

N.V.Besedina

The Arab countries: the peculiarities of formation and development of political system

This article deals with the analysis of the process of evolution in the political systems in Arab countries, the specific features of Islam model of development is analyzed.

Key words: Arabism, the Arab countries, caliphate, deislamization, emirate, imamate, modernization.

Надійшла до редакції 12 березня 2009 року

Н.В.Год

**ПІВНІЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ І ГУМАНІЗМ
ЕРАЗМА РОТТЕРДАМСЬКОГО**

У статті підтверджено думку про тісний зв'язок літературної діяльності Еразма Роттердамського з Північним Відродженням. Розкриті основні риси та специфічний характер його трактатів. Підкреслено вплив думок гуманіста на європейську Реформацію.

Ключові слова: Відродження, гуманізм, державець, європейська культура, людина, пацифізм, Реформація, схоластика, «християнський гуманізм».

Навряд чи знайдеться у світовій науці тема, котра привертала б таку увагу й викликала б такий жвавий інтерес дослідників, як європейське Відродження та його корифеї, поміж яких провідне місце займає Еразм Роттердамський. Вона є актуальною і в наш час, коли відбуваються доленосні процеси гуманізації, демократизації, оновлення духовного життя суспільства, коли на перший план виносяться проблеми людини, її гідність, права та свободи, які так активно захищали ренесансні мислителі.

